

Nuklearna politika Jugoslavije: između ambicija i iluzija

Dragomir Bondžić, *Između ambicija i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2016, 461 str.

Knjiga dr Dragomira Bondžića *Između ambicija i iluzija: nuklearna politika Jugoslavije 1945–1990* predstavlja kapitalno delo o jugoslovenskim nuklearnim aspiracijama u eri Hladnog rata. Nuklearni programi u tom periodu bili su prioritetna tema naučne i stručne javnosti, o čemu svedoče stotine hiljada ispisanih stranica. Međutim, kada je reč o Jugoslaviji, naučna građa je veoma limitirana, što doprinosi ovoj naučnoj monografiji čini neizmerno velikim. Autor iza sebe ima tri značajne naučne monografije i oko sto naučnih radova, od kojih se veliki broj tiče istorije Jugoslavije. Ova knjiga nastala je u Institutu za savremenu istoriju tokom rada na projektu „Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature”.

Knjiga se sastoji iz uvodnog dela i tri poglavlja koja su podeljena prema hronološkim periodima razvoja jugoslovenskog nuklearnog programa. U uvodu je dat pregled naučnih istraživanja na globalnom nivou značajnih za nuklearne programe, od shvatanja suštine atoma, preko fenomena radioaktivnosti, do otkrića nuklearne fisije kao osnovnog principa dobijanja energije iz jezgra atoma. Autor naglašava prodore u prirodnim naukama od krucijalnog značaja za eksperimentalnu primenu nuklearne energije. Izložena je detaljna biografija Pavla Savića, kao najznačajnije ličnosti u početnoj fazi pokretanja nuklearnog programa. U to vreme on je bio jedan od najpriznatijih svetskih naučnika i saradnik Irene Žolio Kiri. Veliki akcenat na život i naučni rad Pavla Savića, autor opravdava argumentom da je on zapravo bio jedini jugoslovenski naučnik koji je bio upoznat sa tajnama fisije jezgra atoma. Nesuđeni nobelovac, ratni šifrant i Titov prijatelj, bio je čovek bez koga se nije moglo zamisliti pokretanje nuklearnog projekta u Jugoslaviji.

Prvo poglavlje monografije istražuje početne korake u izgradnji nuklearnih kapaciteta između 1945. i 1955. godine. Autor analizira pripreme za osnivanje Instituta za fiziku u Vinči januara 1948. godine, ogromna sredstva i ljudske kapacitete koji su tom prilikom mobilisani. Savićevo pismo Titu iz Moskve uliva početni optimizam jer kaže: „(a)ko ti, družo Maršale, položiš temelje našoj nauci, kao što si učinio sa Armijom i Državom, onda smo mi i na tom polju za kratko vreme među

najboljima". Pavle Savić postaje prvi direktor novoosnovanog instituta na lični poziv Josipa Broza, čime je Jugoslavija postala jedna od prvih država koje su pokrenule sopstveni nuklearni program. Projekat je uključivao osnivanje instituta u Ljubljani i Zagrebu, a stroga kontrola programa od strane Uprave državne bezbednosti (UDB) pritiskala je naučnike koji su imali limitirani prostor za samostalno delovanje. Ovde je jasno opisano građenje kadrovske baze uz zanimljivo navođenje svakodnevnih situacija i prepreka sa kojima su se suočavali saradnici na projektu. Optimizam je ubrzo opao kada se relativno siromašna jugoslovenska država susrela sa brojnim tehnološkim i finansijskim teškoćama. Pokazalo se da su ti problemi neprolazni, a Pavle Savić je ubrzo napustio mesto direktora instituta pod pritiskom bezbednosnih struktura koje su Tita izveštavale o Savićevom namernom ili nenamernom usporavanju programa. Stevan Dedijer, fizičar i obaveštajac, označio je Savića i njegove loše naučne pretpostavke kao glavne krivce za stagnaciju programa.

U drugom poglavlju autor istražuje ulogu Savezne komisije za nuklearnu energiju (SKNE) kojom je rukovodio Aleksandar Ranković, vojnu primenu nuklearne energije i smanjivanje početnog entuzijazma u nuklearnim ambicijama. Posmatrani period oivičen je osnivanjem SKNE 1955. i zaustavljanjem prvobitnih ciljeva 1971. godine. Snažni početni zamah u nuklearnom programu mnogo duguje i konfrontaciji Tita i Staljina i jugoslovenskom strahu od potencijalne sovjetske invazije. Tito je u atomskom oružju video prvorazredno defanzivno sredstvo, ali je otopljanje odnosa dolaskom Nikite Hruščova na čelo Sovjetskog Saveza, nuklearni program pomalo izgubio početnu svrhu. Veliki naučni značaj u ovom delu čini analizirana arhivska građa koja do sada nije objavljivana, posebno fondovi o nuklearnom programu iz Arhiva Jugoslavije, Diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova i Vojnog arhiva. Bondžić ističe želje jugoslovenskog političkog rukovodstva u periodu pedesetih i šezdesetih godina minulog veka za razmatranjem razvoja nuklearnog naoružanja, ali i podeljena mišljenja o tom pitanju u najbližem Titovom okruženju. Intenziviranje međunarodne naučne saradnje, napredak u fundamentalnim istraživanjima i vrhunac jugoslovenskog nuklearnog projekta, predmet su proučavanja ovog dela knjige. Razvijaju se prve ideje o nuklearnim elektranama, a početkom šezdesetih godina Ranković je svečano otvorio rudnik urana kod Kalne. Rudnik je već 1965. godine zatvoren kao promašena investicija jer rude nije bilo u dovoljnim količinama. U ovom delu knjige, autor takođe daje osvrt na intencije vojne nuklearizacije i potonje opadanje interesovanja za aplikativnost nuklearne energije u svrhu razvoja atomske bombe.

U trećem delu knjige autor se bavi oživljavanjem nuklearnog programa tokom sedamdesetih godina. Prvi indijski test nuklearne bombe odjeknuo je u svetskoj javnosti 1974. godine, što je bio neposredni povod obnavljanja jugoslovenskih nuklearnih aspiracija. Iluzije o proizvodnji nuklearnog naoružanja iznova su

probuđene, ali bez većih pomaka na praktičnom planu. Novi super tajni projekat „Kozara” pokreće i pitanja nadležnosti federalnih jedinica unutar savezne države. Ustav od 1974. godine predstavljao je prepreku za nužno centralizovani program, što je ograničilo ionako skromne mogućnosti jugoslovenskog rukovodstva da se dočepa atomskog oružja. Slabljenje savezne države i konačno gašenje nuklearnog programa koincidirali su tokom sedamdesetih i osamdesetih godina, uz napomenu da brojna arhivska građa koja o tome govori još uvek nije deklasifikovana i dostupna za istraživanje. Iako nesposobna da razvije nuklearno oružje, Jugoslavija je napravila značajan prodor u nuklearnoj nauci i njenoj primeni u industriji i medicini. O samom projektu „Kozara” još uvek nema dovoljno podataka da bi se izveli dodatni zaključci, osim da je u poslednjoj instanci završen neuspešno.

Višegodišnji rad na ovoj naučnoj monografiji ne samo da je sveobuhvatan hronološki pregled svih najznačajnijih događaja na polju nuklearne tehnologije u Jugoslaviji u periodu trajanja Hladnog rata, već i sistematski prikaz kompleksnog načina funkcionisanja Jugoslavije kada je u pitanju finansiranje, organizacija i kontrola verovatno u istoriji najvećeg naučno-stručnog poduhvata na području Jugoistočne Evrope. Autor zaključuje da je takav projekat previše ambiciozan za relativno skromne kapacitete kojima je raspolagala Jugoslavija, što nije sprečilo političke lidere tog vremena da sanjaju o članstvu u nuklearnom klubu. Od početnih ambicija do iluzije i realnih dometa, Jugoslavija je bila jedna od prvih država sa sopstvenim nuklearnim programom koji se na sreću ili žalost, okončao neuspešno uz skromne rezultate.

Ogroman značaj ove naučne monografije, nije samo u prvorazrednom naučnom doprinosu kroz obogaćivanje fonda istorijskih činjenica, već u postavljanju temelja za nova istraživanja na još uvek nedovoljno analiziranom i relativno nedostupnom polju. Stoga čitanje ove knjige donosi veliku korist čitaocima, kako iz naučne zajednice, tako i svim zainteresovanima za do sada skrivenu istoriju Jugoslavije.

Bogdan STOJANOVIĆ